

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

TESLÁR ÁKOS

„MEGSZERETTETIK A HAZÁT”
ADY, KULTUSZ, NEMZET

Irodalomtudományi Doktori Iskola
Doktori iskola vezetője: Dr. Kállay Géza PhD

Az irodalmi modernség doktori oktatási program
Programvezető: Dr. Tverdota György DSc

A bizottság tagjai:
Elnök: Dr. Gyáni Gábor CMHAS
Bíráló: Dr. Rákai Orsolya PhD, Dr. Veres András DSc
Titkár: Dr. Kosztolánczy Tibor PhD
Tag: Dr. Bárdos László PhD
Póttag: Dr. Margócsy István PhD, Dr. Földes Györgyi PhD

Témavezető: Dr. Tverdota György DSc

Budapest, 2014

A disszertáció az Ady-kultuszok szerteágazó témájának megközelítésére tett kísérleteket gyűjt egybe. Ady Endre befogadástörténete alapján szembeötlő: a szerző jelentősége a 20. században – miközben a közmegegyezés egy új irodalmi korszak, a modern magyar irodalom első nagy alakjaként ismeri el – túlmutat a szűken vett esztétikai és irodalomtörténeti szférán. Értelmezői újra és újra visszatérnek *nemzeti* fontosságának méltatására, ez a szempont recepciójának kiemelt összetevője lesz, miközben a magyar irodalom leginkább kultikusan kezelt szerzőinek egyikévé válik. Halála után egyre kevésbé az irodalmi újításai miatt jelentős költőt és egyre inkább a nemzeti prófétát, az új magyar ifjúságnak utat mutató váteszt látták benne. Az Ady körül, szellemi terepen lezajló harcoknak gyakran az a tétje, hogy kinek a nemzetfelfogása válik elfogadottá, kerekedik a többi fölé. Ennek megfelelően az Ady-kultuszok tárgyalását a dolgozat a nemzet és a nacionalizmus kérdéseivel kapcsolja össze, az Ady-kultuszoknak a nemzettel összefüggő aspektusait vizsgálva.

A magyar irodalmi kultuszkutatás „klasszikus korszakában”, a rendszerváltást követő tizenöt évben rendezett konferenciákon és megjelent kötetekben a résztvevők nem foglalkoztak az Ady-kultuszok jelenségeinek elemzésével. Bár azóta néhány színvonalas publikáció érintette a kérdést, elsősorban történeti áttekintést adva, kifejezetten kultuszkutatói érdeklődésű, nagyobb terjedelmű munka a mai napig nem tárgyalja az Ady-kultuszok témáját úgy, ahogy például Dávidházi Péter könyve a magyarországi Shakespeare-tisztelet történetét, vagy Tverdota György könyve a József Attila-kultusz kialakulásának jellegzetességeit. Ez a disszertáció egy ilyen vizsgálat néhány lépését teszi meg, nem

lezárni, hanem éppen felnyitni akarva az ezzel kapcsolatos gondolkodást – abban a meggyőződésben, hogy a gyakran kultikus Ady-befogadás a magyar irodalomtörténeti hagyománynak és a nemzeti emlékezetnek lényegi része. A kutatásoknak otthont adó doktori program korábbi nevének (*A XX. század első felének irodalma. Nyugat és kora*) és a képzési szerkezetben elfoglalt helyének megfelelően a dolgozat túlnyomórészt a múlt század első felének Adyval kapcsolatos szövegeivel, jelenségeivel foglalkozik.

Az első rész az Ady-kultusz megközelíthetőségének előfeltevéseit, az ehhez szükséges kereteket igyekszik körvonalazni. Az irodalmi kultusz kutatás (nem mint szigorúan vett irodalomelmélet, hanem mint vizsgálódási gyakorlat) felől az Ady-befogadás számos dokumentuma megszólítható, hiszen a recepció nagy része kezdettől kultikus vagy – ami szintén a kultuszokhoz tartozó jelenség – kultuszellenes hevületű. Vezéralakjaként kultikus tisztelettel kezelte Adyt a *Nyugat* is, a róla szóló életrajzok is ilyen megnyilvánulásokkal éltek, a 20. század változatos kisajátításai, az újkonzervatívok, a népi mozgalom, a fajelmélet és a kommunisták pedig mindvégig a „kié és miért az övé Ady?” önlegitimáló-kultikus kérdését firtatták. Le kell szögezni, hogy a kultusz kutatás és e dolgozat célja nem ennek a kérdésnek újabb megválaszolása, hanem a különböző kultikus értelmezői csoportok diszkurzív eljárásainak vizsgálata, hasonlóságaik és persze különbségeik megértése lehet.

A kultuszok és a nacionalizmus kérdéseinek összekapcsolására nemcsak az Ady-befogadás jellege, hanem az irodalmi kultusz kutatás fejleményei is okot adnak. A Dávidházi, Margócsy István és mások műveiből kirajzolódó irodalmi kultusz kutatói gyakorlatot vizsgálva Gyáni Gábor történész felveti, hogy az irodalmi kultuszokat nem elsősorban a vallási kultuszok

analógiájára kellene felfogni, hanem a nacionalizmus és a nemzet kontextusába illeszkedő jelenségként. Takáts József néhány ekkoriban született cikke is az irodalmi kultuszoknak a nemzeti emlékezetközösséghez való szocializációs folyamatban betöltött szerepét hangsúlyozza, bár figyelmeztet, hogy nem minden kultusznak ez a legfontosabb jellegzetessége. Gyáni és Takáts – valamint felvetéseiket követve ez a dolgozat is – a nacionalizmus fogalmát nem szűk politikai-ideológiai értelemben használja, hanem úgy, ahogy az a nacionalizmus-elmélet jelentős teoretikusainak, Gellnernek, Andersonnak, Hobsbawm-nak és másoknak a szövegeiből körvonalazódik, vagyis a modern társadalom tagjainak elsődleges csoportlojalitást, összetartozástudatot, közös múltszemléletet, nyelvet biztosító, egységesítő kultúraként. Hobsbawm a modern nacionalizmust történeti változékonyságában mutatja meg, szerinte a folyamat három nagyobb korszakra osztható, amelyek során az eredetileg a liberalizmussal és a baloldallal összekapcsolódó nacionalizmus eljutott a sovinszta, idegengyűlölő jobboldali mozgalmakig. A magyar nemzeteszme történetének áttekintése azt mutatja, hogy az itteni folyamatok nagyjából párhuzamosak az általa kifejtett általános modellel. A *nemzet* magyar fogalma a 19-20. század során a történelmi és eszmetörténeti változások következtében többször új értelmet nyert, és persze saját ellenzékét is kitermelte - mindezt pedig tekintetbe kell venni, ha Adynak és különböző kultuszainak magyarságfogalmáról, nemzeti és kisajátító jellegéről gondolkodunk.

A dolgozat összefoglalja a magyar irodalmi kultuszkutatásra jellemző kérdésfeltevéseket és a kutatási szempontok változását, majd kísérletet tesz egy alternatív kánon leírására és az Ady-kultusz vizsgálatának

megfelelő kultusz-felfogás kidolgozására. Az irodalmi kultusz eszerint nem merev szabályrendszer, hanem inkább analógiás, precedensjog-szerű viselkedés, szokásrendszer, amely – ahogy azt Margócsy egy tanulmánya leírta – gyakran összefonódik a szolgáló nemzeti irodalom koncepciójával. Egy adott kultikus megnyilatkozást három fő tényező határoz meg: az első a kultikus megközelítés lazán felfogott közös szokásrendszere, a második, hogy kinek-minek a kultikus tiszteletéről van szó (kire alkalmazzák ezt a szokásrendszert), a harmadik pedig a kultusz aktuális, konkrét retorikai szituációja (kik, milyen céllal és milyen közösség számára alkalmazzák ezt a szokásrendszert). E harmadik tényező miatt érdemes egy adott szerzőnél is többes számban beszélni a kultusztól, Ady esetében Ady-kultuszokról, a teljes homogenitást sugalló egyes számú alak helyett. A kultusz szokásrendszere elsősorban Dávidházi Petőfi-kultusztól szóló tanulmányának művelődéstörténeti tanulságai alapján írható le, amely a művészet és a transzcendencia szféráinak keveredése mellett egy harmadik szférának, a hataloménak is fontos szerepet tulajdonít. Ezek a művelődéstörténeti tanulságok összecsengenek a modern nacionalizmuselméletekkel, amennyiben azok szintén a hatalom, az általa kanonizált, működtetett kultúra és a transzcendencia képzeleteinek összevegyüléséről adnak leírást.

A második rész fő kérdése: miként befolyásolja a nacionalizmus az értelmezőket abban, hogy milyen jelentést tulajdonítanak Ady szerepének, szövegeinek. Ehhez a dolgozat az irodalmi kultusznak néhány, történelmi korokon és politikai táborokon átívelő toposzát és a hozzájuk tartozó gondolkodásmódot kísérli meg bemutatni, amelyeknek a tág értelemben vett nacionalizmus biztosít közös kontextust. Megjelenését követően Adyt konzervatív-nemzeti oldalról számos,

műveire alapozott, mégsem szorosan irodalmi természetű vád érte, ezek közül kettőnek, a *hazafiatlanság* és a vele szorosan összefüggő, erkölcstelenséget jelentő *betegesség* vádjainak pozitívba fordulását követik nyomon a fejezetek.

A hazafiatlanság vádjának pozitívba fordításához kulcsfontosságú az a századok során kialakult értelmezési hagyomány, amely – ha feltételezi a szerző hazaszeretetét – a nemzetgyalázást és a nemzethalál megverselését a szó szerinti és a szándékolt (grammatikai és retorikai) jelentést szembeállító alakzatként olvassa. A *protropé* alakzat jelentése cselekvésre buzdító fenyegetés, ennek értelmében tehát a kérdéses, a magyarságot negatív összefüggésekbe helyező szövegek célja a leírtakkal ellentétes eredmény kiváltása: a költő azért fenyeget a nemzethalál rémével, hogy az elkerülhető legyen. Ebben az elgondolásban tetten érhető, hogy az irodalom kultikus magyarázójának nemcsak az emberfeletti zsenialitású költő tévedhetetlenségét kell bizonyítania, hanem azt össze kell egyeztetnie a nemzet mindig pozitív jövőképet igénylő közösségének értékszempontjaival. Ennek az összeegyeztetésnek Ady esetében hasonló módját választják olyan értelmezők is, akik között egyébként szinte semmilyen közös pontot nem találunk, és akik közé így természetesen nem is lehet egyenlőségjelet tenni. Ha a költő prófétaként megjósolja népének pusztulását, akkor a kultusz számára tévedhetetlenségét ennek az eseménynek a bekövetkezte igazolhatná, ám ez a nemzeti „üdv történet” szempontjából elfogadhatatlan. Ezt a dilemmát oldja fel a *protropé* alakzata, amelynek megfelelően a költő éppen próféciáinak *cáfolatával igazolható* a nemzeti kánonban. Ady utóélete esetében döntő körülmény az is, hogy a halála után meghozott trianoni döntés súlyos nemzeti tragédia volt, amely a nemzethalál egy változataként

tűnhetett fel, jelentős cezúrát hozva a magyar nemzet történelmében és önképében. Ez azt is jelentette: Ady sötét jóslatait *részen* igazoltnak lehetett látni, természetesen a lezárult múltra korlátozva érvényességüket.

Ady annak ellenére futott be nagy karriert a pozitív értékeket közvetítő nemzeti kánonban, hogy felléptekor éppen annak a 19. században rögzült formáival való provokatív szembefordulást és szakítást testesítette meg, az *elátkozott költő* modern szerepének figyelemreméltó meghonosítási kísérleteként. Az Ady-kultusz kezdettől kétarcú: démonikus és apokaliptikus tipológiájú elemek keverednek benne. Hogyan vonatkozhat mindkét kultusz – a pokoljáróé és a megváltóé – ugyanarra az életrajzi figurára, a szövegeknek ugyanarra a korpuszára? Közös tényalapjuk a versekből kiolvasható gyötrellem, szenvedés, ezt a tárgyi szintet azután a két kultusz két útja másféle értelemmel ruházza fel, ugyanazokat az életeseményeket és költői szövegeket különféle keretekbe illeszti. Önmagán túlmutató értelmet tulajdonít a szenvedésnek az *elátkozott költő* értelmezési kulcsa is: itt a szenvedés, a személyes hanyatlás hozadéka a hétköznapiok kényelméből elérhetetlenül tökéletes műalkotás lesz. A nacionalista irodalomszemlélet pedig pozitív értelmet ad a személyes élet tragédiáinak, a költő bűneinek és tévelygéseinek, a szenvedést a nemzetért hozott áldozatként láttatja, önfeláldozásként fogadja el. Ez az átkeretezés teszi lehetővé, hogy Ady „botrányhősből” nemzeti szimbólummá válhatott.

Az elátkozott költő dekadens alakjának része a klasszikus, egészséges emberideálnak („ép testben ép lélek” stb.) ellentmondó, kiválasztottságot jelző betegség is; Ady vérbajával, alkoholizmusával és korai halálával megfelelt ennek a képnek. Az életrajzi tényekből és költői imázból szimbolikus értelművé váló betegséget

szintén valamilyen jelentésszerű módon a nemzeti történet részévé kellett tenni, hogy értelmezhetővé és elfogadhatóvá váljon a nemzeti szempontú közönség számára. Az egyik ilyen lehetséges értelmezés a költő betegségeit korának, a magyar társadalomnak a hanyatlásával, fogyatékosságaival összekötve magyarázni, szimbolikusan összekapcsolni a költő testét a nemzet testével – így a költő alakja Szekfű Gyula *Három nemzedékében* „magyar sors a hanyatló korban”, a liberális múlt újkonzervatív kritikájának eszközeként nyer értelmet. Hasonlóan „fajilag végletesen meghatározott” költőként mutatja be Adyt Szabó Dezső, aki egyik írásában a betegséget ellentétébe fordítva azt állítja: minden betegsége ellenére „egy óriási egészség” volt, és egy magyar megújulás alapját jelentheti. Németh László is ellentétébe fordítja a betegség értelmét, amikor Ady életművének működését egy helyen a védőoltáshoz hasonlítja, amely jó magyarokat és családapákat eredményez: „fölforrt és lázas lett tőle a testünk, de legyőztük a láz s Ady mint győztes immunitás, mint védő életerő él bennünk.” Az orvosi metafora szintén a *protropé* alakzatának egy változata, mivel az oltás a betegséget az egészség szolgálatába állítja, tartalma és célja ellentétben áll egymással. Meg kell azonban jegyezni, hogy a betegség hasonló értelmezései már nyugatos alkotók korábbi, Adyról szóló írásaiban is megtalálhatók, természetesen különböző világnézeti összefüggésekbe illeszkedve: Móricz szerint Ady „egymaga megy tönkre attól a sok méregtől, ami egy nemzet lelkéből gyűlt belé”, Babits szerint pedig „szimulál”: „Ady alapjában igen egészséges magyar lélek és vágyai a legegészségesebb és legvidámabb életvágyak. Ő nem a halál rokona, bár annak mondja magát.”

Visszatekintve úgy tűnik, a *Nyugat* névvel jelölt modern magyar irodalom alkotói (akik közül talán Ady

volt a társadalmi ügyekben legradikálisabb) korántsem képviseltek olyan kérlelhetetlen szembefordulást a magyar nemzeti és irodalmi hagyományokkal, ahogyan azt konzervatív kritikusaik (Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc vagy Berzeviczy Albert) érzékelték: továbbra is közügyek és a magyar jövő iránti elköteleződés jellemezte őket, inkább csupán a korábbi, általuk kiürültnek vélt, „hazafiaskodó” formákkal próbáltak szakítani. Az 1927-ben lezajlott vita a „kettészakadt irodalom”-ról szintén azt mutatja, hogy az irodalom „kettészakadtságának” hátterében különböző nemzetfelfogások, a nacionalizmus változatai ütköznek meg egymással. A reprezentatív „nyugatosnak” tekinthető liberális vélemény, amelyet Babits (és máshol például Kosztolányi is) képvisel, nem lát ellentmondást az egyidejű nemzeti és európai elköteleződés között, amelyeket a jobboldali vélekedés kizáró ellentétként élesen szembeállít egymással. A nyugati „jó gyakorlatok” importálását sürgető és a helyi hagyományokat védő autochton álláspont szembenállása korábbi szellemtörténeti örökség, az Európa-ellenességnek azonban új kontextust és lökést adott Trianon, amelyet sokan Európa magyarokkal szembeni árulásaként értelmeztek.

A harmadik rész két fejezete Ady Endrének a nacionalizmushoz és az irodalmi kultuszhoz való viszonyát vázolja fel, elsősorban publicisztikai írásaira támaszkodva, a kultusz kutatásnak abból a felvetéséből kiindulva, amely a szerzői imázs-teremtés és a kultikus befogadás közti folytonosságot hangsúlyozza. Ady sajátos, – életművének más fontos témáihoz hasonlóan – ellentmondásokból építkező nacionalizmus-változatot alkot: nacionalizmusellenes, de mégis belül marad a nem szűk politikai értelemben vett nacionalista diskurzuson és a magyar eszmetörténeti hagyományon. Egyszerre

hangsúlyozza az európaiság és a magyarság értékeit, szükségességét, általában nyugatos, de autochton előfeltevések is megtalálhatók nála. Modern magyar nemzetet, demokráciát akar, amelynek kialakításában a részvételre nemesi származása „jogosítja fel”. Látja, hogy a modern nemzetet az állam manipulatív módon építi ki, de hisz egy esszenciális magyarság létezésében, fontosak számára a magyarság szimbólumai, kulturális hagyományai. A nacionalizmus egészét ért megoly megsemmisítő kritikája a gyakorlatban, a szövegek eredeti kontextusában általában a kor konkrét politikai és szellemi vezetésére, annak már konzervatívvá alakuló liberális nacionalizmusára értendő – nem a nacionalizmus elvetése, hanem továbbfejlesztése tehát. Magyar szellemtörténeti jelentőségét az adja, hogy a polgári radikális irányzat „nemzeti vonalának” megtestesítőjeként ismerhető fel, aki egységben képviseli a haza és a haladás gondolatait. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az általa szükségesnek vagy elkerülhetetlennek tartott változásokkal kapcsolatban általában nem forradalmi optimizmus, hanem tragikus előérzet, „meghasonlottság” jellemzi. Hasonló az irodalmi kultuszhoz való viszonya is: elítéli és élesen bírálja a költőket kisajátító állami kultuszokat, ugyanakkor maga is kisajátító gesztusokkal közelít például Petőfi felé, és jó gyakorlati érzékről bizonyosságot téve igyekszik kiépíteni saját kultuszát. Költői szerepvállalásaiban is a komplexitás jellemzi: nemcsak az elátkozott költő figuráját használja, hanem egyebek között a nemzeti váteszköltőét is.

Ady életútjának és műveinek különböző elemeit kiemelve számos különböző, leegyszerűsítő történet elmondható, a szerző a 20. század során különböző értékek, jelentések, folyamatok jelölőjeként jelenik meg, életútját és jelentőségét többször újfogalmazza a

magyarság és az ezzel összekapcsolódó erkölcsi értékek szempontjából. Erre szolgálhat sok példával az 1920 és 1990 közti magyarországi irodalomtankönyvek Ady-bemutatóinak sora. A tankönyvek szövegének a negyedik részben közölt vizsgálata azért lehet kiemelten fontos, mert döntő szerepük van a szűk szakmaiságon túlmutató kulturális kánonok és kultuszok kialakításában és hagyományozásában.

Eleinte erős kételyek fogalmazódnak meg Ady pedagógiai hatásával, alkalmazhatóságával kapcsolatban, népszerűsége – és még inkább a nemzeti diskurzusban elfoglalt egyre fontosabb helye – azonban szükségessé teszi, hogy foglalkozzanak vele. Ady először „elrettető példaként” kerül a két világháború közötti tankönyvekbe, amelyek általában a modern irodalommal kapcsolatos konzervatív vádakot fogalmazzák újra, de egyre elismerőbben nyilatkoznak Ady irodalmi érdemeiről, és idővel – politikai nézeteinek, nemzetfelfogásának és életmódjának kritizálása mellett – a modern irodalom korszakos jelentőségű, legnagyobb alkotójaként állítják a diákok elé. Szellemi fejlődését olykor megtérésként, olykor pedig olyan hanyatlásként mondják el, amelynek végén „tékozló fiúként” maga is felismeri erkölcstelenségének helytelenségét, bírálatuk közben megmutatva néhány vonást az „elátkozott költő” figurájából.

A második világháború utáni évtizedek nagy változást hoznak, ekkor már a kiépülő új rendszer egyik legfontosabb szellemi elődjeként, a legtöbb tekintetben „követendő példaként”, Petőfi és József Attila mellett a legfontosabb magyar költőként hivatkoznak rá (dekadenciája természetesen ezúttal sem lesz pedagógiai értéké). Az ötvenes évek tankönyvei elsősorban „a forradalom költőjeként” mutatják be, a haladó baloldali gondolat fontos, éleslátó *magyar* nemzeti előfutáraként

ábrázolják. Ezt a képet próbálják a következő évtizedekben a tankönyvírók gazdagítani, megtisztítani az ideológiai túlzásoktól, ami végül a nyolcvanas évek tankönyveiben nagyjából meg is történik. Eddigre Ady kultusza – amellyel kapcsolatban szinte a húszas évek óta érkeznek hasonló válságjelzések – érezhetően elhalványul. A különböző célokat, végpontokat kijelölő fejlődéstörténeti elbeszélések önkényességére és az Ady-életmű nem lineáris szerkezetére jellemző, hogy a különböző tankönyvi felfogásokban az Ady keresztény megtérésére, majd szocialista megtérésére példaként felhozott versek ugyanannak a (viszonylag korai) kötetnek a más-más ciklusaiban találhatók.

Adynak a többféle politikai irányból történő kisajátító, kultikus értelmezését az életmű sokszínűsége, tudatosan építkező belső ellentmondásossága tette lehetővé, ugyanakkor egy-egy kultikus Ady-kép mindig felszámolni igyekezett ezeket az ellentmondásokat, egyik vagy másik irányba elbillentve az ellentmondások törékeny egyensúlyát. Így a „teljes Ady” egy-egy Ady-kultuszából nem, inkább kultuszainak összességéből lehetne rekonstruálható. Ezeket az értelmezéseket különös fénybe helyezi az, hogy a század történelmében az Ady által életében képviselt nézet-együttes (az őszirozás forradalom utáni néhány hónapot kivéve, de persze ez is vita tárgya) sosem vált uralkodó állami ideológiává. Ady álláspontja és magyarság-fogalma a modern magyar nacionalizmusnak a második, konzervatívva váló nagy szakaszával szembeni ellenzéki kiállásként formálódott ki, és ez az álláspont (vagyis ami nem vált belőle teljesen anakronisztikussá) a modern magyar nemzeteszme harmadik, két világháború közti korszakában is kisebbségben, ellenzékben maradt, ahogy a második világháború utáni korszakban is. A számos különböző Ady-értelmezést látva úgy tűnik, a *magyar*

szó valójában – a nacionalizmus homogenizáló céljának megfelelően – számos különböző jelentést, különbséget fed el. A mögött a látszólagos konszenzus mögött tehát, hogy Ady a(z egyik) legnagyobb magyar költő, kibékíthetetlen nézeteltérések húzódnak meg aszerint, hogy ki hogyan definiálja a maga számára ezt a bizonyos magyarságot.

A disszertáció témaköréhez kapcsolódó publikációk

Tanulmány

1. *Ady-kultuszok és nacionalizmus*. Regio, 2005/4. 32-52.
2. *Betegség és kultusz Ady utóéletében*. 2000, 2006/11. és MENYHÉRT-VADERNA (szerk.): *Amihez mindenki ért...* Kultúratudományi tanulmányok. JAK-L'Harmattan, 2006. 106-115.
3. *Tankönyvi példa. Ady-képek irodalom tankönyveinkben*. Literatúra, 2006/4. 346-378.
4. „Birtokháborítás?” *A Nyugat mint az Ady-recepció kitüntetett helye*. epika.web.elte.hu, 2008.
5. „Istenes ördög”. *Az Ady-kultuszok elfeledett Janus-arca*. AMBRUS et al. (szerk.): *Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*. rec.iti, 2009. 322-333.
6. *A Komp-ország és a hazaszeretet alakzatai*. Megjelenés alatt a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság *Válság és kultúra* című konferenciájáról készülő kötetben (2014)

Recenzió

7. *A csepp és a tenger*. Recenzió Veres András „Kosztolányi Ady-komplexuma” című „filológiai regényéről”. reciti.hu, 2013.

Ismeretterjesztő írás

8. *Ex Libris* (Adyval kapcsolatos megjelenések). Élet és Irodalom, 2005/49.
9. *Ady az Idő rostájában*. Magyar Narancs, 2008/1-2.

